

Večerka, Radoslav

Absolutivní participia v neosobních vazbách

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 111-115

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119227>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V staroslověňštině jsou dosvědčena absolutivní participia (v tvarech na *-šte, -še*) v různých vazbách neosobních. Mívají nejčastěji funkci a význam přechodníkového určení děje vyjádřeného nejčastěji (1) infinitivem, který (a) bývá závislý na různých výrazech. Nejčastěji je to u infinitivu následujícího po slovese *povelěti*; velice častý typ takových dokladů představují obraty, v nichž není vyjádřen subjekt infinitivního děje, srov. např. *i povelě jeho s̄vlešti i s̄vezan̄še biti* i Supr 50.20—21 *ἐκέλευσεν αὐτὸν κατασπασθῆναι καὶ ταῖς σειραῖς ἀποτεθῆναι, καὶ τύπτεισθαι αὐτὸν προστάσει*; *i povelě s̄vezati je. i vlačěšte vesti je* v *tem'nicq* Supr 71.26—28 *ἐκέλευσεν δεθῆναι αὐτοὺς καὶ σφρέντας ἀπίγεσθαι ἐν τῇ φυλακῇ*; *povelě že vojevoda. s̄vezan̄še za vyjro vesti v̄še k̄ jezzeru* Supr 76.7—9 *ἐκέλευσεν δὲ αὐτοὺς δεθέντας καὶ σχοιμισθέντας εἰς τοὺς τραλήλους ἄγεσθαι πάντας ὁμοῦ ἐπὶ τὴν λίμνην* (v Supr je podobných dokladů ještě přes 20); řidčeji jsou tyto obraty doloženy se subjektem infinitivního a participiálního děje, vyjádřeným (často jako předmět slov. *povelěti*) v dativu, srov. např. *gi ische b̄že naš̄. povelěvji suchor̄kumu. v̄stati po srědě s̄bora. žid̄ošte slovesi* Euch 40b 2—5; *povelě bo vojevoda ili ž̄r̄še izbyti ti. ili ne ž̄r̄še z̄lē umrěti* Supr 20.7—9 *ἐκέλευσε γὰρ ὁ ἡγεμὼν ἢ θύσαντά σε ἀπαλλαγῆναι ἢ μὴ θύσαντά σε κακῶς ἀποθανεῖν*; *povelě pot̄šťan̄še se im̄ izlēsti is temnice* Supr 136.23—24 *αὐτοῦ . . . ἐπισουδάσαντος αὐτοὺς ἐξελθεῖν ἐκ τῆς φυλακῆς ἐπέστησαν αὐτοῖς*.

Absolutivní participium však v takových vazbách s vyjádřeným subjektem participiálního a infinitivního děje nebývá důsledné; jsou dosvědčeny i doklady, v nichž je participium v tvaru kongruentním s tímto subjektem, tj. stojí v dativu, srov. např. *povelě ot̄cy ioan̄v mozeu iti ně na koje m̄sto. i korav̄du rōv s̄vratiti vodq* Supr 275.10—12 *μετανομιζειν ὁ μέγας ἐκ χώρου τινὸς γαῖαν πρὸς λαχανίδων ποτισμὸν, καὶ ἀρδελαν τῷ Μωσῆ προσέταξε*.

Kolísání mezi vazbou spojitou a absolutivní v obrazech tohoto typu ilustruje názorně různorodění z evangelních kodexů: *gi. povelě mi. drevle š̄ďr̄še pogreti oca moego* L 9.59 Z, M × *gi povelě mi pr̄zide š̄ďr̄šu. pogreti oca moego* A (v S bez participia) *κύριε ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου*.

Ojediněle jen se absolutivní participium objevuje v infinitivních obrazech následujících po výrazech jiných, jako

izvoliti — jedno izvolite. ili otvřěsti se cha i s̄ nami vesliti se. ili ne pokorěšte se

μετέμω δυνεσ̄ σ̄κον'κατι σε Supr 59.15—18 θάτερον ἐκλέξασθε · ἢ ἀγνήσασθε τὸν Χριστὸν καὶ σὸν ἡμῖν εὐφραίνεσθε, ἢ μὴ πειθόμενοι διὰ ξίφους τῇ τήμερον τελειούσθε;

prědъležitъ — jed'no. otъ dvoju prědъležitъ vamъ. ili žrtvъše bogomъ vъ sany i vъ čьsti dostoinomъ byti. ili ne pokorivъše se otъzjeti životu i voinvъstvo. i otъnočъ uže prědati se mōkamъ Supr 70.1—6 ἐν ἐκ τῶν δύο πρόκειται ὑμῖν, ἢ θύσαντας τοῖς θεοῖς προκοπῆς καὶ τιμῆς ἀξιοθῆναι, ἢ μὴ πεισθέντας ἀφαιρεθῆναι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ζωῆς ὑμῶν;

podobа jestъ — na hémъže ubo městě gospodъ sъpodobitъ me jestъ sěsti. to na tomъ podobа mi jestъ sědětī mlčěšete doži i do konьca žizni mojeje Supr 205.11—15 ἐν αὐτῷ (= τόπῳ) μὲ δεῖ ἡσυχᾶσαι μέχρι ζωῆς μου;

lěpo jestъ, dobro jestъ, pečalъno jestъ apod.: u tohoto typu jsou podobně jako u *повелѣти* dosvědčeny i případy s vyjádřením subjektu v dativu; participia je pak také užito buď absolutivně, např. *jegda imъ bě lěpo obrativъše slovo glagolati* Supr 387.18—19 ἀνθ' ὧν ἔδει τὸ ῥῆμα μεταστρέψαντας εἰπεῖν, nebo v tvaru shodném s dativním subjektem, srov. např. *debrěe ti estъ malomoštijъ vъ životě vьniti. neže li obě ročě imōštju iti vъ deonō* Mc 9.43 Z, M καλόν ἐστίν σε κολλὸν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν.

137 Absolutivní participium může stát i u infinitivu (b) samostatného, srov. např. *i tako pětī vesъ psъtmъ sei po stichu do konca. pripřevajōšte stich sei* Euch 11b 17—19; *ašte li estъ živъ. ti gletъ. ěko něsmъ naučєnъ zakonu bžъju. ni rozumělъ istinъnyje věry krestъěnъsky. to sice naučiti i gljōšte* Euch 66b 22—67a 2.

138 Může dále stát (c) u infinitivu po *ježe*, srov. např. *pače že vsego istovo estъ pokaanie. eže edinojъ otъstōpivъše otъ grěchъ. kъ tomu ne vъzvraštati se. kъ nimъ* Euch 70a 3—7.

139 Absolutivní participium je dále dosvědčeno ve vazbě (d) infinitivu s dativem a jako srov. *iočli je. ěko narodu diviti se. viděšete němyje gljōšte* Mt 15.30—31 Z, M καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς, ὥστε τὸν ὄχλον θαυμάσαι βλέποντες.

140 Toto participium se někdy objevuje i (2) u dějového substantiva; je to *vesměs* v nadpisech typu *mōl vьzimajōšte trapezō* Euch 17a 1 *εὐχὴ μετὰ τὸ ἄριστον*; *mōl na voiskō idōšte* Euch 19a 1 *εὐχὴ ἐπὶ βασιλέως γινομένη δσάκις εισέλθη πρὸς αὐτὸν ὁ πατριάρχης*; *mōl lěžōšte na loži* Euch 37a 21; *mōl sъvlačěšete se* LitSin IIa 1; *mōliva cělujōšte krstъ* LitSin Ib 22.

Ve větách tohoto typu se někdy před participiem objevuje i časová spojka *jeǵda*, viz výše § 120. J. Frček ve vydání Euch předpokládá tuto spojku jako původní i v dokladech citovaných zde, viz např. jeho poznámku u dokladu 19a 1; není to však nutné.

Jiným typem absolutivního participia neosobního je dále (3) tvar *rekъše*. Jako 141 syntaktickou konstrukci uvedeného typu jej však lze hodnotit jen co do jeho původu; v památkách je již zcela lexikalizován ve významu „a to“, „totiž“, „to jest“ apod. (a je to tedy synonymum slova *sirěčъ*), srov. např. *i iǵuljaniǵo povelě postaviti na blǵdilišti. rekъše cętoimъstvę* Supr 2.25—26 *τὴν δὲ Ἰουλιανὴν ἐκέλευσεν στήναι ἐν πορνείῳ; σῶτωρίμъ jemu pomošть podobno jemu. sъtorimъ rekъše ocъ i snъ* Supr 9.2—4 *ποιήσωμεν (κοινῆ γνώμη) τουτέστιν ὁ πατήρ και ὁ υἱός.*

Podobně jako dativ absolutní nebo nominativ absolutní nebo participium pře- 142 chodníkové jsou někdy spojeny se slovesem, které blíže určují, pomocí *i, ti, a*, může být stejně připojeno i absolutivní participium neosobní ke svému infinitivu,¹ srov. např. *povelě voinomъ svoimъ šъdъše vъ crkъve. i rešti piskupu sisiniǵu jako bogъ krъstijaneskъ velikъ jestъ* Supr 222.11—15 *ἐκέλευσεν τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ἀπελθεῖν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν χριστιανῶν και εἰπεῖν τῷ ἐπισκόπῳ . . . ; mъně li jestъ prišъdъše kъ semu poru ti isprovędati gręchъ svoje* Supr 358.19—20 *ἐγῶ ἔχω τῶδε τῷ πρесоβυτέρῳ προσελθεῖν, και ἐξομολογήσασθαι αὐτῷ τὰς ἁμαρτίας μου.*

Užívání absolutivních participií neosobních není omezeno jen na staroslověnštinu; 143 je to zase — podobně jako u většiny ostatních typů participiálních vazeb — jev obecně slovanský: participiální konstrukce podobného druhu jsou dosvědčeny i v jiných slovanských jazycích, srov. např. ze staré češtiny *jemuž on odpovědě a řka: Chlěb s vodí osoléc jiesti, ale vařenie ižádného ani pečeného kromě chleba, a nebude třeba nikamž sě túlati* OtcB 68b; *netřeba jest nižádnému daremné ani přielišné řeči, ale, zdvihnúce jedno rucě, i řeci* OtcB 97b; ze staré ruštiny *o stonati ruskoj zemli, pomjannuše prъvuju godinu i prъvychъ knjazej* Slovo o pol. Ig. (str. 26); *a se mostъniku uroci: pomostivъše mostъ, vzęti ot 10 lokotъ po nogatę* Rus. Prav. (str. 132); *aže kto svojego cholopa samъ dosočitъsę vъ čijemъ ljubo rodě, a budetъ posadnikъ ne vědatъ jeho, to, povędavše jemu, pojati u nego otrokъ, i šedъši uvęzati i, i dati jemu vęzebnoje 10 kunъ* Rus. Prav. (str. 133); *a se zakladajuče gorodъ* Rus. Prav. (str. 132; je to nadpis; v podobných nadpisech běžně jinak, např. *a se o borti* — str. 131).

¹ A podobný doklad je možno uvést i ze staré ruštiny, srov. Pov. o polku Ig. (str. 31) *pěvše pęsnъ starymъ knjazemъ, a potomъ molodymъ pěti*; Lichačev v uvedené edici překládá: *pevše pęsnę (slavu) starým knjazjám, potom (sledujet) i molodym pęf.*

144 Podrobné pojednání o původu slovanských absolutiv podal J. Zubatý. Odmítl možnost, že by to byl nom. pl. m. nebo lok. sg. m., a s Miklošičem vidí v těchto tvarech neutrum; ale na rozdíl od Miklošiče, podle něhož je to ak. sg. neutra, chápe Zubatý tyto tvary jako původní nom. sg. (k němuž nachází obdoby v avestě).³

Zubatého výklad ovšem zahrnuje nejen typy uvedené v této kapitole, nýbrž se vztahuje i na participia adverbializovaná, jako je třeba *viždq tē ležēšte*. Nelze však vyloučit možnost, že kořeny všech absolutivních vazeb nemusely být společné, nýbrž že mohly být u různých typů různé. Necháme-li stranou morfologické ustrnování participia v případech jako *viždq tē ležēšte*, které pokládám za mladší (souviselo s adverbializací doplňku), jeví se jako zvláštní a od ostatních typů svým původem odlišný typ infinitivní, zejména častý po slovese *povelēti* (tedy *pověle povēsivtše jš sctrogati*). Jeho genezi ukázal na podobných obrazech staročeských (*kázal jej naleznúc(e) přivesti*) — podle mého názoru přesvědčivě — Fr. Trávníček. Bylo by tu původně šlo o přenesení formy z projevu situačně prvotního (*naleznúce jej přiveďte*) už beze změny do projevu situačně druhotného.³

Domnívám se, že v těchto případech je vskutku možno vyložit participia na *-šte*, *-še* jako (původní) nom. pl. m. Jak ukázal už Zubatý, kořeny absolutiv „patrně musíme hledati v době prastaré, kdy mluvnický cit pro povahu participiových vazeb byl přece ještě úplně živý“ (o. c. 143). Právě proto by v těchto dokladech byl nom. pl. m. dobře na místě. Byl by se vztahoval (jako k činitelům) k mužským osobám, které v textu samém vyjádřeny nejsou, které se však v naprosté většině případů rozumějí z celé situace: osoba, která vydávala příkaz, obracela se s ním nepochybně na jeho vykonavatele, kterých bylo většinou několik (srov. citované doklady).⁴ Že se pak v takové situaci objevovalo participium v pl., je zcela přirozené. Náhorně lze plurál v podobné situaci ukázat na dokladech, v nichž je rozkaz podáván ve formě přímé řeči, srov. např. *anthūpatʰ reče. sʰvlēkʰše bezdarʰstvynaago. paky bijate* Supr 103.2—3; *antoninʰ glagola. sʰvlʰkʰše i surovami žilami bijate i po čřevu* Supr 156.16—17.

Nelze ostatně vyloučit možnost, že i ony infinitivy po *povelēti* mohly někdy reprodukovat přímou řeč — šlo by tu o infinitivy imperativní — takže pak by užití participia v nom. pl. m. u nich bylo ještě pochopitelnější. Klíč k naznačenému chápání takových vazeb dávají jednak doklady citované výše v § 137 jako příklady participia u infinitivu samostatného, jednak pozoruhodný doklad z evangelií, v němž stojí

³ Viz J. Zubatý, *Studie a články II*, 141—145.

⁴ Viz F. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3. Skladba* 186—187.

⁵ Nověji soudí také Rudněv, že se v dokladech tohoto typu vztahoval participiální děj ke skupině vykonavatelů (ČJLD SSSR 1956, č. 1, str. 35). Na plurál podle smyslu pomýšlel v takových obrazech i Margulíés, ale způsobem od našeho výkladu poněkud odchylným. Podle něho se subjekt děje participiálního rozumí v těchto stal. obrazech ze souvislosti stejně jako subjekt v jiných obrazech typu *jegda že i postaviše patriarcha* Supr 121.6 *šre éyéveto πατράρχης*, v nichž přitom dochází při překladu do staroslověnštiny ke stejné změně slovesného rodu jako u oněch dokladů s *povelēti* (viz *D. altksl. Cod. Supr.* 131).

(po slovese *zaprěti*) infinitiv paralelně vedle imperativu, srov. *τὸ zaprěti emu niko-muže ne glati. nъ šъdъ pokaži se ierěovi* L 5.14 Z, M *αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν, ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ*. Pro uznání našeho pojetí těchto vazeb není však výklad infinitivu jako prostředku vyjadřujícího přímou řeč nijak nutný.

Z toho, co bylo dosud řečeno, vyplývá, že participia na *-šte, -še* v infinitivních obratech po *povelěti* apod. byla pravděpodobně původně spojitá (podle smyslu). Jak se však zdá, nabyla časem významu vskutku absolutivního (což umožňovala povaha celého spojení) a začalo se vyvíjet povědomí o tom, že se jich má užívat v podobných infinitivních spojeních vůbec, i bez původní sémantické motivace. Na to, jak se participiální tvary na *-šte, -še* stávaly stále více útvary vpravdě absolutivními, ukazuje kolísání úzu v případech, v nichž byl subjekt děje infinitivního i participiálního vyjádřen (dativem jména, někdy dokonce v sg. — srov. doklady citované už v § 136).

Skutečným původním nominativem neutra, jak na to pomýšlel Zubatý, by mohl být tvar na *-šte, -še* v konstrukcích s predikativy na *-o* typu *lěpo (jestъ), pečalno (jestъ)*. atd. a v jiných podobných bezpodmětných konstrukcích. Obraty tohoto druhu mají dodnes neutrální kongruenci (*bylo pěkně*) nebo přesněji řečeno kongruenci vlastně nulovou právě proto, že jsou bezpodměté. Zvláštní případ nastal, byl-li v nich vyjádřen dativem jména subjekt: tu, jak jsme viděli, mohlo se užití i tvaru absolutivního (a motivem tohoto užití byla patrně příslovečně přísudková interpretace participia), i tvaru dativního, shodného se subjektem (a motivem tohoto užití bylo asi spíše atributivní chápání participia).

Základní typy absolutivních participií tedy vznikly jako svého druhu vazby kongruentní, a to jednak s nominativem pl. m., jednak s nominativem sg. n. Formální výsledek byl shodou okolností v obou případech stejný: byly to tvary na *-šte, -še*.

145